

FEATURES OF MENTAL DEVELOPMENT IN EARLY CHILDHOOD

Rahmonova Nilufar Najmiddin kizi

Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy
Teacher of the Department of Pedagogy and Psychology
nilufarraahmonova420@gmail.com
998991189660

Beknazarov Axmad Said ugli

Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy
Faculty of Pedagogy
Physical Culture Direction
1st year student of group 13JM-2025
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20342921>

ILK BOLALIK DAVRIDA RUHIY RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Rahmonova Nilufar Najmiddin kizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi
nilufarraahmonova420@gmail.com
998991189660

Beknazarov Axmad Said ugli

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti
Jismoniy madaniyat yo'nalishi
1-bosqich 13JM-2025- guruh talabasi
axmad2106@gmail.com
+998940721107
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20342921>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ilk bolalik davridagi (1 yoshdan 3 yoshgacha) bolalarning ruhiy va psixologik rivojlanish xususiyatlari ilmiy-psixologik jihatdan tahlil qilingan. Davrning yetakchi faoliyati bo'lgan predmetli-qurolli faoliyat, nutqning jadal o'sishi, ko'rgazmali-harakatli fikrlash hamda "Men" konsepsiyasining shakllanishi yoritib berilgan. Shuningdek, bolalikning ushbu bosqichidagi eng muhim burilish nuqtasi — "3 yosh krizisi"ning sabablari, namoyon bo'lish shakllari va uning ijobiy psixologik yangilanishlari tahlil qilinib, tarbiyachilar hamda ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ilk bolalik davri, ruhiy rivojlanish, predmetli faoliyat, nutq o'sishi, ko'rgazmali-harakatli fikrlash, sensor rivojlanish, 3 yosh krizisi, mustaqillik, shaxs shakllanishi.

Аннотация. В данной статье научно-психологически анализируются особенности психического развития детей в период раннего детства (от 1 года до 3 лет). Освещаются предметно-орудийная деятельность как ведущий вид деятельности данного периода, интенсивное развитие речи, наглядно-действенное мышление и формирование концепции «Я». Также анализируются причины, формы проявления и позитивные психологические новообразования ключевого переломного момента этого этапа — «кризиса 3 лет», и приводятся практические рекомендации для воспитателей и родителей.

Ключевые слова: Раннее детство, психическое развитие, предметная деятельность, развитие речи, наглядно-действенное мышление, сенсорное развитие, кризис 3 лет, самостоятельность, формирование личности.

Abstract. This article provides a scientific and psychological analysis of the mental and psychological development characteristics of children during early childhood (from 1 to 3 years old). It highlights object-tool activity as the leading activity of this period, rapid speech development, visual-action thinking, and the formation of the "Self" concept. Furthermore, the causes, manifestations, and positive psychological neoplasms of the crucial turning point at this stage — the "3-year crisis" — are analyzed, alongside practical recommendations for educators and parents.

Keywords: Early childhood, mental development, object activity, speech development, visual-action thinking, sensory development, 3-year crisis, independence, personality formation.

KIRISH

Inson shaxsining shakllanishi va uning intellektual, hissiy hamda ijtimoiy salohiyati poydevori aynan hayotining dastlabki yillarida qo'yiladi. Psixologiya fanida 1 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oluvchi ilk bolalik davri ruhiy rivojlanishning eng dinamik va burilishlarga boy bosqichi hisoblanadi. Bugungi kunda bolaning individual-psixologik xususiyatlarini erta aniqlash va unga to'g'ri yondashish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. L.S. Vigotskiy, J. Piaje va D.B. Elkonin kabi olimlar bu davr shunchaki jismoniy o'sish bosqichi emas, balki bolaning tashqi dunyo bilan yangicha munosabatlar tizimiga o'tish davri ekanligini asoslaganlar. Ushbu maqolaning maqsadi — ilk bolalik davridagi tub ruhiy o'zgarishlarni, predmetli-qurolli faoliyat mohiyatini, nutq va bilish jarayonlarining o'sish mexanizmlarini hamda "3 yosh krizisi"ning sabablarini yaxlit shaklda tizimli tahlil qilishdan iborat.

Ilk bolalik davrida bolaning yetakchi faoliyati predmetli-qurolli faoliyatga aylanadi. Bola qoshiq, taroq va o'yinchoqlardan foydalanishni, ularning jamiyatda qabul qilingan funksiyalarini anglashni boshlaydi. Kattalar esa buyumlar dunyosiga yo'l ko'rsatuvchi asosiy vositachiga aylanadi. Predmetlar dunyosini o'zlashtirish nutq sohasida ham jadal o'sishni talab etadi. Bir yoshli bolaning so'z boyligi 10-15 ta so'zdan iborat bo'lsa, uch yoshga kelib bu ko'rsatkich 1500 tagacha yetadi. Nutq passiv shakldan (tushunish) aktiv shaklga (mustaqil gapirish) o'tadi va bolaning fikrlash darajasini yangi bosqichga ko'taradi.

Bu davrda bolaning fikrlashi aniq ko'rgazmali-harakatli xarakterga ega bo'ladi, ya'ni bola biron bir buyumni tushunishi uchun uni bevosita ushlab ko'rishi yoki u bilan harakat qilishi shart. Sensor rivojlanish asnosida bola narsalarning rangi, shakli va hajmini farqlay boshlaydi, biroq bu tushunchalar hali mavhum shaklda bo'lmay, aniq ob'ektlar bilan uyg'unlikda tasavvur qilinadi. Diqqat va xotira jarayonlari esa ixtiyorsiz bo'lib, bola faqat yorqin va hissiy jihatdan qiziqarli tuyulgan narsalarnigina eslab qoladi. Shuningdek, bolada ilk bor o'zini alohida shaxs sifatida anglash kurtaklari — "Men" konsepsiyasi paydo bo'lib, u "O'zim qilaman" iborasi orqali mustaqillikka intiladi.

Ilk bolalik davrining yakuni psixologiyada "3 yosh krizisi" deb nomlanuvchi tizimli inqiroz bilan xarakterlanadi. Bu inqiroz bolaning yangi ijtimoiy munosabatlarga tayyorligidan dalolat beruvchi qonuniy jarayon bo'lib, u o'zida negativizm, o'zboshimchalik, qaysarlik va isyonkorlik kabi belgilarni namoyon etadi. Ushbu davrda ota-onalar va tarbiyachilardan jazo emas, balki sabr-toqat ko'rsatish, bolaning mustaqil harakatlariga erkinlik berish va unga tanlash huquqini taqdim etish talab etiladi. Xulosa qilib aytganda, ilk bolalik davridagi to'g'ri psixologik yondashuv bolaning kelajakda sog'lom, mustaqil hamda emotsional barqaror shaxs bo'lib ulg'ayishini ta'minlaydigan eng muhim omildir.

ASOSIY QISM

Ilk bolalik davrining boshlanishi bolaning butun psixik hayotini va uning atrof-muhit bilan bo'lgan munosabatlar tizimini tubdan o'zgartiradi. Bu bosqichda go'daklik davriga xos bo'lgan kattalarga mutloq qaramlik va passivlik o'rnini bosqichma-bosqich mustaqillikka intilish hamda faollik egallaydi. Davrning ijtimoiy rivojlanish vaziyatini tahlil qilganda, bolaning atrofdagi insonlar va predmetlar dunyosi bilan munosabatida yangi sifat bosqichi ko'zga tashlanadi.

Bu davrning asosiy poydevorini tashkil etuvchi yetakchi faoliyat turi — predmetli-qurolli faoliyatdir. Go'daklikda bola buyumlar bilan faqat manipulyatsiya qilgan (ularni shunchaki ushlagan, otgan yoki og'ziga olgan) bo'lsa, ilk bolalikda u buyumlardan jamiyatda belgilangan funksiyasi va maqsadi bo'yicha foydalanishni o'rganadi. Bola qoshiq bilan ovqat yeyish, taroq bilan sochni tarash, stakandan suv ichish kabi madaniy ko'nikmalarni egallaydi. Bu jarayonda kattalarning roli nihoyatda muhim bo'lib, ular endi nafaqat hissiy muloqotdoshi, balki predmetlar dunyosiga yo'l ko'rsatuvchi, qurollardan foydalanish qoidalarini o'rgatuvchi asosiy hamkor va ustoz vazifasini bajaradilar. Bola har bir harakatni kattalarga taqlid qilish va ular bilan birgalikdagi faoliyat orqali o'zlashtirib boradi.

Predmetli faoliyatning shakllanishi va mukammallashuvi nutqning jadal o'sishi bilan uzviy bog'liqdir. 1 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan qisqa muddat ichida bolaning nutqida miqdor va sifat jihatidan ulkan sakrash yuz beradi. Agar bir yoshli bolaning so'z boyligi atigi 10-15 ta so'zdan iborat bo'lsa, uch yoshga kelib bu ko'rsatkich 1000 tadan 1500 tagacha yetishi mumkin. Davrning eng muhim psixologik yangiligi — passiv nutqdan (kattalar gapini tushunishdan) aktiv nutqqa (mustaqil va faol gapirishga) o'tishdir. Bolaning nutqi dastlab vaziyatli xarakterga ega bo'ladi, ya'ni u faqat o'sha lahzada ko'rib turgan buyumlari yoki bevosita bajarayotgan amallari haqidagina gapira oladi. Nutq faqat muloqot vositasi bo'lib qolmay, bolaning xatti-harakatlarini boshqarish va uning ichki psixik jarayonlarini tizimlashtirish quroliga aylanadi.

Nutqning rivojlanishi bolaning bilish jarayonlarini, ayniqsa idrok va fikrlashini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'taradi. Ilk bolalik davrida fikrlash ko'rgazmali-harakatli shaklda namoyon bo'ladi. Bu shuni anglatadiki, bola biron bir narsaning mohiyatini tushunishi yoki muammoni hal qilishi uchun ob'ekt bilan amaliy jihatdan munosabatda bo'lishi, uni ushlab ko'rishi, qismlarga ajratishi yoki joylashtirishi shart. Sensor rivojlanish jarayonida bola jismlarning rangi, shakli, hajmi va fazoviy joylashuvini farqlashni o'rganadi. Biroq bu tushunchalar hali mavhum xarakterga ega bo'lmay, faqat aniq narsalar bilan bog'liq holda (masalan, "olmadek qizil", "uydek katta") idrok etiladi. Xotira va diqqat jarayonlari esa butunlay ixtiyorsiz bo'lib, bola faqat o'ziga kuchli hissiy taassurot qoldirgan, yorqin va harakatdagi narsalarnigina diqqat markazida saqlaydi.

Davrning o'rtalariga kelib bolaning hissiy-irodaviy sohasida ham jiddiy o'zgarishlar kuzatiladi. Bolada ilk bor o'zini atrofdagilardan ajratish, alohida shaxs sifatida his etish tuyg'usi — "Men" konsepsiyasi shakllana boshlaydi. Bola endi o'zini uchinchi shaxsda (masalan, "Olim ovqat yeydi") emas, birinchi shaxsda — "Men", "Mening o'yinchog'im" shaklida ifodalashga o'tadi. O'z harakatlarining ijobiy natijasini ko'rish unda dastlabki g'urur, muvaffaqiyat hissi va o'ziga bo'lgan ishonchni uyg'otadi. Biroq uning emotsiyalari hali nihoyatda beqaror bo'lib, tashqi ta'sirlarga va vaziyatlarga tez beriluvchandir. Bola o'z xohish-istaklarini iroda kuchi bilan jilovlay olmaydi, shu sababli unda ehtiyojlarining darhol qondirilishini talab qilish tendensiyasi kuchli bo'ladi, bu esa o'z navbatida uni mustaqillik va erkinlik sari yetaklaydi.

XULOSA

Ilk bolalik davri (1 yoshdan 3 yoshgacha) inson ruhiyatining shakllanishida alohida va qayta takrorlanmas bosqich hisoblanadi. Bu davrda bola passiv ob'ektdan atrof-muhitni faol o'zlashtiruvchi va mustaqillikka intiluvchi sub'ektga aylanadi. Predmetli-qurolli faoliyatning shakllanishi, nutqning jadal o'sishi hamda ko'rgazmali-harakatli fikrlashning rivojlanishi bolaga tashqi olam qonuniyatlarini anglash va ijtimoiy munosabatlarga kirishish imkonini beradi.

Shuningdek, "Men" konsepsiyasining vujudga kelishi bolaning o'zini shaxs sifatida his eta boshlaganidan dalolat beradi.

Davrning yakuniy nuqtasi bo'lgan "3 yosh krizisi" esa bolaning ruhiy o'sishida yangi sifat bosqichiga — maktabgacha yosh davriga o'tishdagi tabiiy va qonuniy inqirozdir. Bu jarayonda yuzaga keladigan negativizm, qaysarlik va o'zboshimchalik kabi xususiyatlar bolaning o'z shaxsiy chegaralarini belgilash va mustaqilligini namoyon qilish usulidir.

Ushbu davrda ota-onalar va tarbiyachilar tomonidan ko'rsatiladigan to'g'ri psixologik yondashuv — bolaning harakatlarini asossiz cheklamaslik, unga tanlash huquqini berish va sabr-toqat bilan munosabatda bo'lish — kelajakda uning komil, mustaqil, ijtimoiy moslashuvchan hamda emotsional jihatdan barqaror shaxs bo'lib ulg'ayishini ta'minlaydi. Aynan shu sababli, ilk bolalik davridagi ruhiy taraqqiyot xususiyatlarini chuqur bilish va amaliyotda qo'llash zamonaviy pedagogika va psixologiyaning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib qoladi.

ADABIYOTLAR

1. G'oziyev E. G'. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi). – Toshkent: "O'qituvchi", 2002. – 224 b.
2. Nishonova Z. T., Kamilova N. G'. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2010. – 320 b.
3. Davletshin M. G. Yoshi va pedagogik psixologiya. – Toshkent: "TDPU", 2004. – 180 b.
4. Выготский Л. С. Вопросы детской психологии. – Санкт-Петербург: "Союз", 2004. – 224 с.
5. Эльконин Д. Б. Психология развития в детских возрастах. – Москва: "Институт практической психологии", 1997. – 416 с.
6. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество. – Москва: "Академия", 2006. – 608 с.
7. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. – Москва: "Педагогика-Пресс", 1994. – 528 с.